

1-КАЗУС

2008 йил 17 февралда Косово парламенти бир томонлама Косовонинг мустақиллигини эълон қилди. Бироқ Сербия Конституциясига биноан, Косово Сербиянинг автоном вилояти сифатида эътироф этилган бўлиб, унинг суверенитети тан олинмайди.

Косовонинг суверенитети 2008 йил 18 февралда Афғонистон, Тайвань ва бир қатор Европа мамлакатлари томонидан тан олинди. Франция биринчи бўлиб бундай қарорни қабул қилди, кейин Буюк Британия, АҚШ ва Италия унга қўшилди.

Шу билан бирга, Испания, Кипр, Греция, Словакия, Болгария, Руминия, Хитой ва Россия мамлакатнинг мустақиллигини тан олишга қарши бўлиб чиқди. 2008 йил 19 февралда Болгария ўз фикрини ўзгартирди ва келажакда Косово суверенитетини тан олишини эълон қилди.

Давлатнинг асосий белгиларидан бири бўлган суверенитет тушунчасини таҳлил этинг. Давлатнинг бошқа давлатлар томонидан тан олиш ёки олинмаслигини давлат белгиларига алоқадорлигини таҳлил этинг. Сизнингча, вазиятга қандай ҳуқуқий ечим бериш мумкин.

РЕЖА:

Юқорида келтирилган мунозарали вазиятга ечим топиш учун аввало қуйидаги масалаларни ўрганиб чиқамиз.

1. Суверенитет тушунчаси.
2. Давлатнинг бошқа давлатлар томонидан тан олиниши ёки тан олинмаслиги асослари.
3. Косова Республикаси томонидан давлат мустақиллигини бир томонлама эълон қилинишининг ҳуқуқий асослари.

ТАҲЛИЛИЙ ҚИСМИ

1. СУВЕРЕНИТЕТ ТУШУНЧАСИ.

Суверенитет (франц. *souverainete* — олий ҳокимият) — ҳокимиятнинг устунлиги ва мустақиллигидир. Суверенитетни ҳурматлаш – бу халқаро ҳуқуқ ва халқаро муносабатларнинг асосий принципи ҳисобланади, ҳамда Бирлашган миллатлар ташкилоти Уставининг 2-моддаси ва бошқа халқаро ҳужжатларда мустаҳкамлаб кўйилган.

Шунингдек, XVI асрда франсуз сиёсатшуноси Ж.Боден суверенитетни ундан келиб чиқадиган ҳуқуқлар мажмуаси билан аниқлаган ва уларга қуйидагиларни киритган:

- қонунчилик ҳуқуқи;
- уруш ва тинчлик ҳуқуқи;
- юқори лавозимли мансабдор шахсларни тайинлаш ҳуқуқи;
- олий юрисдикция ҳуқуқи;
- садоқат ва итоаткорлик ҳуқуқи;
- афв этиш ҳуқуқи;
- тангалар (пул) зарб қилиш ҳуқуқи;

– солиқ сиёсати ҳуқуқи.

Ҳозирги замонавий дунёда суверенитет - бу давлатнинг асосий белгиларидан биридир.

Конституциявий ҳуқуқ фанида давлат суверенитети, миллат суверенитети, халқ суверенитети, шунингдек замонавий сиёсатшуносликда шахс ёки фуқаронинг суверенитети тушунчалари ишлатилади. Уларнинг ҳар бирига тўхталиб ўтамиз.

Давлат суверенитети

Давлат суверенитети давлатнинг ички ва ташқи сиёсатни амалга оширишда мустақиллигини англатади. "Давлат суверенитети" тушунчаси ўрта аср охирларида пайдо бўлган бўлиб, бунда давлат ҳокимиятини черков ҳокимиятидан ажратиш эҳтиёжи вужудга келган. Суверенитетга эга бўлмаган давлат – бу қарам мамлакатдир. Суверенитет давлат ҳокимиятининг хусусияти сифатида, унинг олийлигида, мустақиллиги ва эркинлигида ифодаланади.¹

Миллат суверенитети

Замонавий халқаро ҳуқуқда давлат суверенитетидан ташқари ҳар бир миллатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи сифатида тушунилан миллий суверенитет тушунчаси шаклланган.² Миллий суверенитетнинг мазмуни миллатнинг суверенитети ва унинг давлат-ҳуқуқий ташкилоти ва бошқа миллатлар билан муносабатлар шаклини танлашда сиёсий эркинлигидир.

Миллатнинг суверенитети жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тузилиши билан таъминланади, яъни у аслида ҳеч бир миллатга хос эмас. Миллий суверенитет ўз моҳиятига кўра демократик тамойил бўлиб, унинг амалга оширилиши миллатнинг унинг ҳаётий манфаатларини англашига,

¹ Ш.А.Сайдуллаев, А.Бозарбоев Давлат ва ҳуқуқ назарияси фанидан ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: ТДЮУ, 2016. – 150 бет.

² Н. А. Ушаков. Суверенитет в современном международном праве. — М.: Изд. ИМО, 1963. — С. 192.

унинг мавжудлиги ва ривожланиш шароитларидан объектив равишда келиб чиқишига боғлиқдир.

Бироқ, миллий суверенитет принципи миллатни мутлақлаштирмайди, балки фақат давлат суверенитетига янги сифат қўшади. Муайян тарихий босқичда давлат суверенитетига бўлган ҳуқуқ миллат ҳуқуқига айланади, уни миллат ўз давлатини яратиш шаклида ҳам, каттароқ давлат субъектига қўшилиш орқали ҳам амалга ошириши мумкин.

Халқ суверенитети

Халқ суверенитети тўғрисидаги таълимот 18-асрда француз мутафаккири Руссо томонидан ишлаб чиқилган, у суверенитетни фақат халқ номини олган шахслардан ташкил топган жамоавий мавжудотдан бошқа нарса эмас деб атаган.³

Халқ суверенитетининг моҳияти давлатдаги одамларнинг устунлигидадир. Шу билан бирга, халқ олий ҳокимиятнинг ягона қонуний манбаи ёки давлат суверенитетининг манбаи сифатида қаралади. Халқ суверенитети - бу монарх суверенитетининг антагонисти бўлиб, унда монарх халқ аъзоси сифатида эмас, балки якка шахс - суверен (абсолютистик, автократик) давлат ҳокимиятининг ташувчиси сифатида қаралади.

Ҳозирги вақтда халқ суверенитети доктринаси жаҳон ҳамжамияти томонидан тан олинган. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 21-бандига биноан, халқ иродаси ҳукумат ҳокимиятининг асоси бўлиши ва вақти-вақти билан ва сохталаштирилмаган сайловларда умумий ва тенг сайлов ҳуқуқи ва эркин сайлов ҳуқуқи билан ўз ифодасини топиши керак. Шунингдек, халқ суверенитети тўғрисидаги таълимот халқларнинг ўзларининг табиий бойликлари устидан ажралмас суверенитетга бўлган ҳуқуқида ва бошқа шаклларда ўз ифодасини топди.

³ Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Перевод с франц. А. Д. Хаютина и В. С. Алексеева-Попова. — М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. Книга 1, глава VI.

Шахс суверенитети

Ўз-ўзига эгалик (ёки шахснинг суверенитети) - бу шахснинг тана дахлсизлигига эга бўлиш ва унинг танаси ва ҳаётини бошқарадиган ягона шахс бўлиш маънавий ёки табиий ҳуқуқида ифодаланган мулк ҳуқуқи тушунчаси.

Ўз-ўзига эгалик қилиш либерализм, анархизм ва либертариизм каби индивидуализмни таъкидлайдиган бир неча сиёсий фалсафаларда асосий ўринни эгаллайди.

Замонавий сиёсатшуносликда "суверенитет" тушунчаси "мустақиллик" тушунчаси билан у ёки бу даражада боғлиқдир. "Суверенитет" атамаси мустақилликка нисбатан маълум чекловларни назарда тутди. Халқаро ҳамжамият давлатлар ўртасидаги муносабатларнинг цивилизациялашган принципларини ишлаб чиқди, улар уларга риоя қилиши шарт. Федератив давлатда федерация субъектлари чекланган суверенитетга эга бўлиши мумкин (маълум бир ҳудуддаги суверенитет), федерал ҳокимият суверенитети билан биргаликда (у ҳам чекланган) тўлиқ суверенитетни шакллантиради.

Замонавий дунёда суверенитет

XX аср охири ва XXI аср бошларида суверенитет соҳасида, айниқса глобаллашув ва янги дунё тартиби муаммоларини муҳокама қилиш шароитида янги жиҳатлар пайдо бўлди. Суверенитетнинг ўзгариши, "эрозияси", "йўқ бўлиб кетиши" мавзуси тобора фаолроқ муҳокама қилинмоқда. Сўнгги пайтларда давлатлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни ва ўзаро боғлиқликни кучайтириш тўғрисида тобора кўпроқ гаплашмоқдалар, бу эса, бир томондан, давлатлар ўзларининг суверен ҳуқуқларини қисман бериб юборадиган миллатлараро органларнинг ролини кучайтиришга олиб келади (масалан, Европа Иттифоқи). Сиёсатшуносликда, маълум даражада, "суверенитет" тушунчасини ҳар томонлама қайта кўриб чиқиш ва қайта

баҳолаш ҳам жаҳон сиёсий ҳамжамиятининг пайдо бўлиши муносабати билан, ҳам чегараларнинг аниқланиши муносабати билан зарурлиги тушунилади.

Халқаро аралашув ҳуқуқи

2000 йилда БМТ ҳомийлигида "Интервенция ва давлат суверенитети бўйича халқаро комиссия"си ташкил этилди. Комиссия ўз ҳисоботида суверенитет нафақат давлатларга ўзларининг ички ишларини "назорат қилиш" ҳуқуқини беради, балки ушбу давлатлар чегараларида яшовчи одамларни ҳимоя қилиш учун бевосита жавобгарликни ҳам юклайди. Ҳисоботда таъкидланишича, агар давлат одамларни имконият этишмаслиги ёки ирода этишмаслиги сабабли ҳимоя қила олмаса жавобгарлик кенг халқаро ҳамжамиятга ўтади. Комиссиянинг позицияси халқаро ҳуқуқнинг "Ҳимоялаш бурч" деб номланган янги нормасида ўз аксини топдиган.

Глобаллашувда суверенитетнинг пасайиши

Амалда, суверенитет турли омиллар, яъни давлатлар ёки миллатлар билан қатъий чекланган. Ҳозирги вақтда давлатларнинг тўлиқ ҳаракат эркинлиги ғояси ҳатто назарий жиҳатдан нотўғри кўринади. Бу эса, ички суверенитет ҳажми халқаро шартномалар туфайли, шунингдек, инсон ҳуқуқлари масалаларида қонуний равишда торайган, аммо аслида ўрнатилган анъаналар билан боғлиқ.

2. ДАВЛАТНИНГ БОШҚА ДАВЛАТЛАР ТОМОНИДАН ТАН ОЛИНИШИ ЁКИ ТАН ОЛИНМАСЛИГИ АСОСЛАРИ.

Давлатни халқаро ҳуқуқий тан олиш - бу давлатнинг бир томонлама ҳаракати бўлиб, у орқали халқаро ҳуқуқнинг янги субъекти пайдо бўлиши у билан дипломатик ёки бошқа алоқаларни ўрнатиш учун қонуний равишда тан олинади.⁴

⁴ К.И. Бекяшев. Международное публичное право. — 2-е изд., — М.: Норма: ИНФРА-М, 2003. — 640 с

Янги давлатлар ёки ҳукуматларни тан олиш бошқа суверен давлатларнинг мутлақ ваколати ҳисобланади.

Давлатларни тан олиш турлари

Халқаро ҳуқуқий тан олишнинг асосий турлари қуйидагилар:

– Давлатни тан олиш – давлатни бошқа давлат томонидан тан олиниши янги давлат мустақил ва суверен давлат, халқаро алоқанинг тўлақонли иштирокчиси сифатида тан олинганлигини кўрсатади.

– Ҳукуматни тан олиш (ҳибсдаги ҳукуматни ёки ҳанузгача ҳақиқий давлат ҳокимиятига эга бўлмаган, аммо келажакда унга эга бўлишни ният қилган). Унга кўра янги ҳукумат энди ушбу давлатнинг қонуний ҳукумати сифатида қаралади ва уни халқаро майдонда унинг номидан иш кўради. Бундай тан олиш масаласи инқилоблар ёки тўнтаришлар пайтида пайдо бўлиши мумкин, аммо маълум бир мамлакатда, масалан, демократик сайловлар натижасида ҳокимиятнинг нормал ўзгариши пайтида деярли ҳеч қачон пайдо бўлмайди.

– Қўзғолончи (исёнчи) томонни тан олиш.

– Мустақиллик ёки миллий озодлик ҳаракатлари учун курашаётган халқларни тан олиш.

– Қаршилик ҳаракатларини (ташкилотларини) тан олиш.

Бундан ташқари, вақт мезонига кўра тан олиш қуйидагиларга бўлинади.

– Муддатидан олдин - шаклланаётган давлатнинг давлат хусусиятларини (ҳудуди, аҳолиси, ҳокимият мустақиллиги ва халқаро муносабатларга киришиш қобилияти) эгаллагунга қадар ёки ҳукумат тўлиқ ҳокимиятга келгунига қадар тан олинади. Аксарият олимлар буни давлатнинг

ички ишларига аралашиш сифатида қабул қилишади (А. Фердросс, Л. Оппенхайм).⁵

– Кечиктирилган - давлат халқаро ҳуқуқ субъектининг барча хусусиятларига эга бўлганидан кейин узок вақтдан сўнг тан олинади (масалан, 1979 йилда Хитой (ХХР) ни Америка Қўшма Штатлари томонидан тан олинishi).

Тан олаётган субъектнинг турига кўра:

– Индивидуал - бир давлат томонидан бошқа давлат ёки ҳукумат томонидан тан олинishi.

– Коллектив - халқаро конференция доирасида бир гуруҳ давлатлар томонидан бир вақтнинг ўзида давлатни (ҳукуматни) тан олиш.⁶

Халқаро тан олишнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

– Юридик жихатдан (де-юре) тан олиш - давлатларнинг (давлатга ўхшаш халқаро ҳуқуқ субъектлари) ёки уларнинг ҳукуматларининг тўлиқ расмий тан олинishi. Дипломатик алоқаларни ўрнатиш ёки қўллаб-қувватлаш гарчи бу унинг учун мажбурий бўлмасада ҳар доим бундай эътирофдан далолат беради.

– Амалда (де-факто) тан олиш - бу тўлиқсиз ва ноаниқ тан олиш. Бундай тан олиш билан дипломатик алоқалар ўрнатилиши мумкин эмас, лекин икки томонлама савдо, молиявий, таълим, экологик ва бошқа шартномалар тузилади. Бу вазиятдан тан олувчи давлат томонидан халқаро ҳуқуқнинг тан олинаётган янги субъекти кучига ишончсизлик бўлганда ёки субъект ўзини вақтинчалик шаклланишда деб ҳисоблаганда фойдаланилади. Икки томонлама шартномалардан фарқли ўлароқ, икки давлатнинг битта кўп

⁵ Е. В. Коннова. Преждевременное признание нового государства. Некоторые теоретические аспекты // Журнал международного права и международных отношений. — 2007. — № 4

⁶ Фельдман Д.И. Признание правительств в международном праве. — Казань: Изд. Казанского ун-та, 1961. — 91 с.

томонлама халқаро шартномада ёки халқаро ташкилотда иштирок этишининг ўзи уларнинг ҳар қандай шаклда ўзаро тан олинисини кўрсатиб беролмайди.

– Вақтинчалик (бир марталик) тан олиш - бу бир-бирларини расман тан олишни истамайдиган давлатлар ўртасидаги муайян масалаларни ҳал қилиш учун зарурат юзасидан бир марталик вақтинчалик тан олишдир.

Давлатларни тан олишдаги назариялар

Халқаро амалиётда янги давлатларни тан олишда иккита қарама-қарши назария қўлланилади: конституциявий (Г. Келсен, Д. Анзилотти, Г. Желлинек) ва декларатив (ФФ Мартенс, ОИ Тиунов).

Конституциявий назарияга мувофиқ, фақат тан олинис халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида янги давлатни яратади; эътироф этиш давлат томонидан халқаро ҳуқуқий шахсни эгаллашда муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Декларатив назарияга кўра, янги давлатни эълон қилиш фактининг ўзи унинг халқаро ҳуқуқий шахсга эга бўлиши учун кифоя қилади, халқаро эътироф актида эса фақат шу воқеа содир бўлади.

Тан олиш мезонлари

Давлатларни тан олиш қоидалари аксарият ҳолларда халқаро ҳуқуқий одатларга бўйсунди. Бироқ, баъзи мезонлар тўғридан-тўғри халқаро ҳуқуқнинг умумий тамойилларидан келиб чиқади. Шундай қилиб, ирқчилик ёки бошқа тақиқланган сиёсатни олиб борувчи озчиликнинг ҳокимиятга қўшилиши пайтида тузилган ёки бошқа давлат ҳудудини босиб олиш ёки босиб олиш жараёнида ташкил топган давлатлар тан олинис мумкин эмас.

1991 йилда Европа Иттифоқи ташқи ишлар вазирларининг йиғилишида давлат ўзининг расмий тан олинис учун жавоб бериши керак бўлган қуйидаги мезонлар амал қилиниши келишиб олинди:

- БМТ Низоми қоидаларига риоя қилиш;
- Чегараларнинг дахлсизлиги тамойилига ҳурмат;

- Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурмат қилиш, демократик режимни барпо этиш, этник ва миллий озчиликлар ҳуқуқларини кафолатлаш;
- Қуролсизланиш ва ядро қуролини тарқатмаслик билан боғлиқ мажбуриятларни қабул қилиш;
- Минтақавий низоларни, шу жумладан ҳуқуқий ворислик билан боғлиқ масалаларни тинч йўл билан ҳал этиш.

Ушбу мезонлар тавсиявий характерга эга бўлишига қарамасдан Шарқий Европа ва собиқ СССР ҳудудида янги давлатларни тан олинишида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган.

Эътироф этишнинг (тан олишнинг) аҳамияти ва тартиби

Давлатни тан олишнинг аҳамиятини деярли баҳолаб бўлмайди. Фақат тан олинган давлат халқаро ҳуқуқ меъёрларига асосланган ҳуқуқ ва мажбуриятларни тўлиқ ўз зиммасига олиши, халқаро алоқа ва ҳамкорликда, халқаро ҳуқуқий нормаларни уйғунлаштиришда тўлиқ иштирок этиши мумкин. Давлатнинг элчилари, консуллари ва вакиллари уларни тан олмайдиган давлатда иммунитет ва имтиёзлардан фойдалана олмайди.

Давлатларни тан олиш ҳуқуқи бу давлатларнинг суверен ҳуқуқидир. Эътироф этиш акти фақат давлат ёки унинг ҳукумати номидан амалга оширилиши мумкин. Халқаро ташкилотлар, шу жумладан БМТ давлатларни ёки ҳукуматларни тан олиш ҳуқуқига эга эмас:

Ҳуқуқий тан олиш одатда бир томонлама актлар орқали амалга оширилади. Кўпгина ҳолларда, бундай ҳаракат иккита функцияни бажаради:

- у давлатнинг мавжудлигини ўрнатади,
- давлатлар ўртасида дипломатик муносабатларни ўрнатади

Ҳукуматлар томонидан тан олиниши

Одатда, ҳукуматларни тан олиш, умуман давлатларни тан олишда назарда тутилади. Яъни, янги давлатни тан олганда, бошқа давлат ўз

ҳукумати автоматик равишда тан олади.⁷ Бироқ, конституцияга ҳилоф (инқилобий) йўл билан ҳокимият тепасига келган ҳукуматларни тан олишга бир нечта ёндашувлар мавжуд.

Конституцияга зид равишда ҳокимиятга келган ҳукуматларни тан олмаслик доктринаси, 1907 йилда Еквадор ташқи ишлар вазири Карлос Тобаро томонидан илгари сурилган. Унга кўра, бундай ҳукуматлар давлатлар томонидан тан олинмаслиги керак.

1930 йилда Мексика ташқи ишлар вазири Генаро Естрада яна бир доктринани илгари сурган, унга кўра бундай ҳукуматлар алоҳида акт қабул қилиш билан эмас, балки оддийгина дипломатик алоқаларни ўрнатиш орқали тан олиниши мумкин. Эстрада доктринаси, асосан, Тобар доктринасига мувофиқ амалга оширилган АҚШ ва бошқа бир қатор давлатлар томонидан Лотин Америкаси давлатларининг ички ишларига аралашуш учун ҳукуматни тан олиш институтидан фойдаланишга қарши қаратилган эди.

Ҳозирда конституцияга зид равишда ҳокимият тепасига келган ҳукуматларни тан олиш аксарият ҳолларда давлат билан ташқи алоқалар ўрнатиш орқали амалга оширилади (ушбу ҳукумат томонидан юборилган элчиларни аккредитация қилиш, ўзларининг элчиларини юбориш). Бунда қуйидаги мезонлар ҳисобга олинади:

- Ҳукумат тегишли ҳудуддаги давлат ҳокимиятининг амалдаги эгаллигини мустақил равишда амалга ошириши керак.⁸
- Ҳукумат давлат бошқарувида халқнинг қўллаб-қувватлашидан фойдаланиб амалга ошириши ва инсон ва фуқаролар ҳуқуқларини бузмаслиги керак.
- Ҳукумат демократик режимни ўрнатган бўлиши керак.

⁷ Отв. ред. Г.В. Игнатенко и О.В. Тиунов. Международное право — 5-е изд.— М.: Норма: ИНФРА-М, 2010. — 783 с.

⁸ П.Н. Бирюков. Международное право: учебное пособие. — М.: Юрист, 1998. — 416 с.

– Ҳукуматнинг ҳокимият тепасига келиши жараёнида бошқа давлатлартомонидан ушбу давлатнинг ички ишларига аралашуви бўлмаган бўлиши керак.⁹

Сургундаги ҳукуматларнинг тан олиниши

Ҳукуматларни сургунда (мухожиротда) тан олиш иккинчи жаҳон уруши даврида жуда кенг тарқалган амалиёт бўлган. Бироқ, замонавий халқаро ҳуқуқ нуқтаи назаридан, бундай ҳукумат тан олиш мезонларига жавоб бермайди хусусан, энди у мамлакат ҳудуди ва аҳолиси билан боғлиқ эмаслиги, самарали назоратга ва кучга эга эмаслиги сабабли, сургундаги ҳукуматларни тан олиш институти камдан кам қўлланилади.

Қўзғолончи (исёнчи) томонни тан олиш

Қўзғолончи (исёнчи) томонни тан олиш 1949 йилги Женева Конвенциясида белгиланган ички ва халқаро характердаги зиддият тушунчалари билан чамбарчас боғлиқдир. Қўзғолончилар ва жангчилар сифатида тан олиниши қўзғолон, фуқаролар уруши ёки миллий-озодлик ҳаракати ички можаролардан халқаро можарога айланишини англатади.¹⁰

Қўзғолончи ёки урушаётган томон халқаро, шу жумладан гуманитар ҳуқуқ, уруш қонунлари ва урф-одатларига риоя қилишга мажбурдир. Улар ўзларининг мол-мулкига ёки фуқароларига, юридик шахсларига етказилган зарар учун уларни тан олган мамлакатлар олдида жавобгар бўлади.

Можаро иштирокчисини қўзғолончи ёки урушувчи деб тан олиш мезонлари қуйидагилардир:

- кенг миқёсда ҳарбий ҳаракатлар шаклида олиб борилаётган фуқаролик уруши мавжудлиги;

⁹ Отв. ред. Г.В. Игнатенко и О.В. Тиунов. Международное право — 5-е изд.— М.: Норма: ИНФРА-М, 2010. — 783 с.

¹⁰ Х.М. Джантаев. Формы и виды признания в современном международном праве. — М.,: Вестник РУДН, серия Юридические науки, № 4 - с.7, 2011.

- миллий ҳудуднинг катта қисмини исёнчилар томонидан ишғол қилиниши ва унда маълум даражада тўғри ташкил этилган бошқарувнинг борлиги;

- масъул раҳбар қўмондонлиги остида ҳаракат қилаётган қўзғолончи қуролли кучларнинг белгиланган уруш қоидаларига риоя қилиши;

- давом этаётган фуқаролар урушига нисбатан учинчи давлатларнинг ўз позицияларини аниқлашлари учун амалий зарурат.

Қоида тариқасида қўзғолончи (исёнчи) томонни тан олиш дипломатик алоқалар ўрнатилишига олиб келмайди.

Қўзғолончи (исёнчи) томон сифатида тан олинishiга мисоллар:

1896 йилда Испаниядан мустақиллик учун курашган Кубанинг Америка Қўшма Штатлари томонидан тан олинishi.

Буюк Британия ва Франция томонидан Штатлар Конфедерацияси ва Қўшма Штатларнинг фуқаролар урушида қатнашувчи сифатида тан олинishi.

Фарабундо Марти номидаги Миллий озодлик фронтини Франция ва Мексика томонидан 1981 йилда Салвадорда бўлиб ўтган фуқаролар урушида қатнашувчи сифатида тан олинishi.

Курашаётган миллатни тан олиш

Мустақиллик учун курашаётган миллатни тан олиш миллатлар ва халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш принципи билан ўзаро боғлиқдир. Мустақиллик учун курашаётган миллатни ёки халқни тан олиш унинг халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида мақомини тасдиқлашга қаратилган. Миллий озодлик ҳаракати органи бу ҳолда янги пайдо бўлаётган давлат ҳукумати билан тенглаштирилади.

Ўзининг табиатига кўра курашаётган миллатни тан олиш давлатни тан олишга ўтиш босқичидир. Жанг қилаётган миллатни ёки одамларни таниб олиш учун асослар қуйидагилардир:

- Миллат ёки халқ чет давлатга бўйсунishi ва уларни эксплуатация қилиш БМТнинг Низомига зид бўлган ва халқаро ҳамкорликни ривожлантиришга ва тинчлик ўрнатишга халақит берадиган асосий инсон ҳуқуқларини инкор этиши керак;

- Халқ тарихий жиҳатдан уларга тегишли бўлган ўз ҳудудига эга бўлиши керак;

- Мустақиллик учун курашнинг бошида уни мувофиқлаштирадиган ва бутун халқ номидан иш юритадиган орган мавжуд бўлиши керак.

Мустақиллик учун курашаётган миллатлар ва халқларни тан олишнинг мисоллари:

Фаластинни озод қилиш ташкилотини (ФОТ) Фаластин халқининг ягона қонуний вакили сифатида тан олиш (1974 йил 22 ноябрдаги XXIX сессия қарори доирасида давлатлар томонидан билдирилган эътироф).

Жазоир миллий озодлик фронтининг аксарият давлатлар томонидан тан оlinиши.

Сегьет ал-Хамра ва Рио-де-Орони озод қилиш учун Халқ fronti (ПОЛИСАРИО fronti)нинг айрим мамлакатлари томонидан Ғарбий Сахара аҳолисининг қонуний вакили сифатида тан оlinиши.

Қаршилик органларини тан олиш.

Қаршилик ташкилотлари (органлари) томонидан эътироф этиш зарурати мамлакат ҳудудининг бир қисми ёки бутун қисми чет элликларнинг ишғолига дучор бўлганда пайдо бўлади. Тарихий жиҳатдан, тан олишнинг бундай тури иккинчи жаҳон урушида, фашистлар Германияси (Полша, Франция, Югославия) томонидан босиб оlinган бир қатор Европа давлатларида қаршилик ҳаракатлари расман эътироф этилган пайтдан

бошланган. Қўзғолончи (исёнчи) томонни тан олишдан фарқли ўлароқ, қаршилик кўрсатиш органларини тан олиш, давлатда фуқаролар уруши бўлганида (шу жумладан, ҳукуматнинг ҳокимиятдаги ноқонунийлиги сабабли) эмас, балки давлатнинг хорижий интервенцияга учраганида амалга оширилади.

Қаршилик ташкилотини (ҳаракатини) тан олиш ҳукумат ва давлатни тан олиш йўлидаги оралиқ босқичдир.

Шунингдек, 1933 йилда VII Панамерика конференциясида Монтевидео конвенсияси имзоланган бўлиб, ушбу конвенсия давлатнинг юридик шахсини халқаро оммавий ҳуқуқ нуқтаи назаридан белгилайдиган белгилар рўйхатига киритилган кам сонли халқаро ҳужжатлардан бири ҳисобланади.

Халқаро ҳамжамият халқаро ҳуқуқий эътироф этиш механизмлари тўғрисида ҳалигача ҳам бир фикрга келмаган.

1933 йил Монтевидео конвенцияси халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида давлатнинг тўртта хусусиятини ўз ичига олади:

доимий аҳоли;

маълум бир ҳудуд;

ўз ҳукумати;

бошқа давлатлар билан муносабатларга киришиш қобилияти.

Ушбу конвенция моҳиятидан келиб чиқадики бирон давлатнинг бошқа давлатлар томонидан тан олиниши шарт эмас, яъни конвенция давлатчилиқнинг декларатив назариясини бирлаштиради.

3. КОСОВА РЕСПУБЛИКАСИ ТОМОНИДАН ДАВЛАТ МУСТАҚИЛЛИГИНИ БИР ТОМОНЛАМА ЭЪЛОН ҚИЛИНИШИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.

Косова республикаси. Пойтахти – Приштина шаҳри. Бошқарув шаклига кўра – Парламент республикаси. Ҳозирда унинг мустақиллиги қисман тан олинган бўлиб, давлат тили сифатида албан ва серб тилидан фойдаланилади. Республика икки қисм – Косово ва Метохиядан иборат. Косово сербчада «қора майналар ўлкаси» маъносини беради. Метохия эса юнончада «черков мулки» деганидир. Аҳолисининг этник таркибига кўра 92% албанлар, 5% серблар ва 3% бошқа халқларни ташкил қилади.

Сербия Республикаси Конституциясига кўра Косова (расмий номи – Косово ва Метохия) Сербия таркибидаги мухтор вилоят (ўлка) ҳисобланади. 1999 йилда БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 1244-сонли резолюциясига биноан Косово БМТ протекторати остида бўлиши белгиланган эди. Бугунги кунда Косовага нисбатан амалда (де факто) Сербиянинг суверенитети мавжуд эмас. Косова ҳудудлари Сербия ҳукумати томонидан назорат қилинмайди.

2008 йил 17 февралда Албанлар кўпчилиқни ташкил этадиган вақтинчалик маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари референдум ўтказилиб, вилоятнинг Сербиядан мустақиллигини бир томонлама равишда эълон қилган.

Ҳозирда Косовонинг Сербиядан мустақиллигини 98 давлат (Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо давлатларнинг 51%, Европа Иттифоқига (ЕИ) аъзо 27 давлатидан 22 таси(81%), НАТОга аъзо 30 та давлатлардан 26 таси (87%) ва Ислом Ҳамкорлик Ташкилотининг (ИХТ) 57 аъзо давлатларидан 34 таси (60%)) тан олган.

Косованинг мустақиллик учун кураш хронологияси:

– 1968 йил — Косоводаги албанлар илк маротаба озодлик истаб намоёйишга чиқишди, бир нечаси ҳибсга олинди.

- 1974 йил — Югославия Конституцияси Косовога Сербия таркибидаги мухторият мақомини берди.
- 1989 йил — Сербия давлат раҳбари Слободан Милошевич Косовонинг мухториятлигини бекор қилди.
- 1991 йил — Косово мустақил республика деб эълон қилинди. Буни фақат Албания тан олди.
- 1996 йил — Косово озодлик армияси Сербия полициясига ҳужумлар бошлади.
- 1998 йил — Сербия полицияси олиб борган амалиётларда ўнлаб албан курашчилари ўлдирилди.
- 1998-1999 йиллар — Серб армияси Косово озодлик армияси кучларини қонга ботирди.
- 1999 йил — НАТО 78 кун давомида ҳаво ҳужумини олиб борди. Милошевич серб кучларининг Косовони тарк этишига розилик берди. Ўлка БМТ мандатига ўтди ва НАТО томонидан қўриқлана бошлади.
- 2006 йил — халқ овози билан қабул қилинган Сербия конституциясида Косово мамлакатнинг ажралмас бўлаги деб белгилаб қўйилди (ушбу референдумда Косова аҳолиси иштирок этмаган).

1999 йил 10-июндаги БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 4011-сонли йиғилишида 1244-сонли резолюцияси қабул қилинган.

Унга мувофиқ Югославия Федератив Республикасининг суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини таъкидлаган ва шу билан бирга Косово учун катта автономия ва ҳақиқий ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқини берган ҳолда БМТ Хавфсизлик Кенгаши томонидан Косово инқирозини ҳал қилиш бўйича чоралар белгилаб қўйилди. Жумладан;

- жанговар ҳаракатларнинг бошланишига йўл қўймаслик, сулҳ режимини сақлаб қолиш ва керак бўлганда кучайтириш, иттифоқчилар ва республикачиларнинг ҳарбий, полиция ва ҳарбийлаштирилган кучларининг Косовога қайтишини олдини олиш;

- Косово озодлик армияси ва Косово албанларининг бошқа қуролли гуруҳларини демилитаризация қилиш;

- қочқинлар ва кўчирилганлар ўз уйларига хавфсиз тарзда қайтиб келишлари, халқаро фуқароликнинг иштирок етиши, ўтиш даври маъмурияти ташкил этилиши ва гуманитар ёрдам кўрсатилиши мумкин бўлган хавфсизлик муҳитини яратиш;

- жамоат хавфсизлиги ва тартибини таъминлаш;

- миналардан тозалашни назорат қилиш;

- керак бўлганда халқаро фуқароларнинг мавжудлигини қўллаб-қувватлаш ва уларни яқиндан мувофиқлаштириш;

- тегишли равишда чегара назорати вазифаларини бажариш;

- ўз кучлари, халқаро фуқаролик иштироки ва бошқа халқаро ташкилотлар ходимларини ҳимоя қилиш ва ҳаракат эркинлигини таъминлаш;

2010 йилнинг 22 июлида БМТнинг Гаагадаги халқаро суди Косово ҳукуматининг ўлка мустақиллигини эълон қилиш тўғрисидаги қарорини қонуний деб топди.

Унга кўра, Косовонинг мустақиллигини бир томонлама эълон қилиш халқаро ҳуқуқ нормаларига зид эмас. Суд қарорига биноан мустақилликни эълон қилиш тақиқланган эмас. Судга ушбу масала билан Косовонинг мустақиллиги тўғрисидаги декларациянинг қонунийлиги тўғрисида Сербия ташаббус билан чиққан эди.

Гаага шаҳрида жойлашган БМТ маҳкамасининг қарори бажарилиши мажбурий эмас, балки тавсия характериға эгадир.

2004 йил 23 октябрда Косовода БМТ назорати остида сайлов ўтказилган. Муваққат сайловлар натижасида Иброҳим Ругов президент этиб сайланган. Косоводаги учта партиядан фақат серблар партияси сайлов натижаларини тан олмаган. Натижада Косовода яна қуролли тўқнашув юз бериб, тўқнашувлар оқибатида 4 мингдан ортиқ серблар қочқинликка юз тутган, сербларнинг Косоводаги черковлари вайрон қилинган.

БМТ муваққат ҳукумати аста-секинлик билан бошқарувни Косово ҳукуматига топширди. 2008 йилда ўтказилган сайловларда Ҳошим Тачи президент этиб сайланган. Ҳозирги кунда президент Александр Вучич мамлакатни бошқариб келмоқда.

Косово масаласида ҳозирга қадар АҚШ бошчилигидаги Ғарб ва Россия бошчилигидаги БРИКС мамлакатлари бир қатор саммитлар уюштирган. 2010 йилда Гаагадаги халқаро суд Косовонинг мустақил давлат экани ҳақида қарор қабул қилган бўлсада, Косово масаласида бир тўхтамга келингани йўқ. Ҳозирга қадар БМТга аъзо бўлган мамлакатларнинг 98 таси Косовони мустақил давлат сифатида тан олди.

Шу билан бирга, БМТнинг бошқа аъзо давлатлари (1/3 дан кўпроғи), шу жумладан БМТ Хавфсизлик Кенгашининг икки доимий аъзоси (Хитой Халқ Республикаси ва Россия Федерацияси) Косовонинг мустақиллигини тан олишдан бош тортган ёки бетарафликни эълон қилган. Шунингдек, 15 та давлат аввал тан олиб кейин (иккиюзламачилик қилиб) тан олишини бекор қилган.

Косованинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлиши учун БМТга аъзо давлатларнинг 2/3 қисмининг қўллаб-қувватлашига эга бўлиши керак (яъни 193 дан 129 таси) ва БМТ Хавфсизлик Кенгашининг вето қўйиш

хукуки бўлган, Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзоларнинг овозлари керак бўлади.

ХУЛОСА

Косова мустақиллигини бошқа давлатлар томонидан тан оolini ёки тан олинмаслиги унчалик муҳим аҳамият касб этмайди ва унинг суверенитетига даҳл қилмайди деган ҳулосага келиш мумкин. Давлатнинг бошқа давлатлар томонидан тан оoliniши фақат ўша давлатлар билан дипломатик аълоқаларни ўрнатиш жараёнида аҳамият касб этади.

Косовонинг мақоми муаммосини Ғарбий Болқоннинг Европа Иттифоқи ва НАТОга қўшилишидаги асосий тўсиқ, шунингдек минтақанинг суверенитетидий ривожланишининг асосий сабабларидан бири ҳисобланади. Чунки ҳар қандай дақиқада ҳарбий тўқнашув бошланиши мумкин бўлган можаро минтақасига инвесторлар сармоя киритишни хоҳламайдилар.

Косова мисолидан Монтевидео конвенциясида эътироф этилган барча хусусиятларга эга эканлигини кўришимиз мумкин.

Келажакда Косово можаросини ҳал қилиш жараёни икки омилга боғлиқ бўлади деб тахмин қилишимиз мумкин.

Биринчиси ҳар бир миллатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳукуки тамоили асосида дунё ҳамжамияти босқичма-босқич Косова мустақиллигини тан олишда давом этади.

Иккинчиси Сербиянинг 2012 йилда Европа Иттифоқига аъзоликга номзод сифатида қабул қиланганини ҳисобга оладиган бўлсак, эртами-кечми Сербиянинг ичидаги Европа Иттифоқига қўшилиш ғояларини қўллаб қувватловчи прогрессив кучлар босими остида Сербия ҳукумати Косованинг мустақиллигини тан олишга мажбур бўлишини тахмин қилиш мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Косовада Сербия юрисдикцияси ва суверенитети қайта тикланмаслиги эҳтимоли юқоридир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ш.А.Сайдуллаев, А.Бозарбоев Давлат ва ҳуқуқ назарияси фанидан ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: ТДЮУ, 2016.
2. Н. А. Ушаков. Суверенитет в современном международном праве. — Москва.: Изд. ИМО, 1963.
3. Ж.Руссо. Об общественном договоре. Трактаты - М.,: «КАНОН-пресс», 1998.
4. К.И. Бекяшев. Международное публичное право. — 2-е изд., — М.: Норма: ИНФРА-М, 2003.
5. Е. В. Коннова. Преждевременное признание нового государства. Некоторые теоретические аспекты // Журнал международного права и международных отношений. — 2007. — № 4
6. Д.И. Фельдман. Признание правительств в международном праве. — Казань: Изд. Казанского ун-та, 1961.
7. Г.В. Игнатенко, О.В. Тиунов. Международное право — 5-е изд.— М.: Норма: ИНФРА-М, 2010.
8. П.Н. Бирюков. Международное право: учебное пособие. — М.: Юрист, 1998.
9. Х.М. Джантаев. Формы и виды признания в современном международном праве. — М.,: Вестник РУДН, № 4 – \
10. Монтевидео конвенцияси. 1933 йил 26 декабр.
11. <https://ru.wikipedia.org/>